

طبقه‌بندی اجتماعی اقوام در ایران (تحلیل ثانویه یک تحقیق قومی)

علی یوسفی*

چکیده:

جامعه ایران اگرچه جامعه‌ای چند قومی است و هویت‌های قومی مختلفی در آن شکل گرفته‌اند، اما مرزهای اجتماعی و فرهنگی این اقوام، تداخل زیادی با هم دارند. نتایج تحلیل طبقه‌بندی اقوام هشتگانه کشور که براساس ۲۰ خصوصیت مهم اجتماعی انجام گرفته است، به روشنی میزان شباهت آنها را با یکدیگر نشان می‌دهد. براساس تحلیل مذکور، اقوام هشتگانه کشور را از حیث مشترکات اجتماعی می‌توان به دو دسته کلی و متمایز تقسیم نمود: در دسته اول اقوام بلوچ، ترکمن و طالش و در دسته دوم اقوام آذری، فارس، کرد، لر و عرب قرار می‌گیرند. اقوامی که در هر یک از این دو دسته قرار می‌گیرند، کمترین تفاوت (بیشترین شباهت) اجتماعی را با یکدیگر دارند و از این جهت برای هر دسته از آنها می‌توان هویت قومی مشترکی قایل شد. مشابهت‌های اجتماعی اقوام و تداخل مرزهای فرهنگی - اجتماعی آنها زمینه بسیار مثبتی برای تقویت همگرایی و تشکیل "اجتماع عام یا ملی" است.

کلید واژه‌ها: آذری، بلوچ، ترکمن، طالش، عدالت، عرب، فارس، قوم، کرد، لر، هویت

مقدمه

ایران کشوری چند قومی است و وحدت و یکپارچگی آن مرهون همزیستی اقوام مختلف است و بنابراین شناخت مشترکات اجتماعی اقوام، به‌ویژه خصوصیات که سبب تسهیل همزیستی و همگرایی آنان می‌شود؛ همواره اهمیت اساسی دارد. مقاله حاضر درصدد است که با بهره‌گیری از داده‌های تحقیق تطبیقی اقوام ایرانی که در سال ۱۳۷۷ انجام شده است، تفاوت‌ها یا شباهت‌های اجتماعی اقوام مذکور را تحلیل و بر این مبنا، آنان را طبقه‌بندی نماید. (۱) در طبقه‌بندی مذکور، اقوامی که بیشترین شباهت اجتماعی را به یکدیگر داشته باشند در یک طبقه جای خواهند گرفت و به این ترتیب شناخت آنها سهولت بیشتری خواهد داشت. علاوه بر این، تحلیل طبقه‌بندی اقوام این معنا را روشن می‌کند که در ورای تنوع و اختلاف قومی، همسانی و وحدت نیز نهفته است. در مقدمه یادآور می‌شود:

داده‌های تحقیق مذکور که به‌صورت پیمایشی (کمی) انجام گرفته، حاصل مصاحبه حضوری با ۴۰۰۲ نفر افراد ۱۸ ساله و بالاتر ساکن در ۳۰ نقطه شهری کشور است که در یکی از اقوام هشتگانه آذری (ترک)، بلوچ، ترکمن، طالش، عرب، فارس، (۲) گُرد و لُر عضویت داشته‌اند. این افراد که به‌روشی تصادفی برگزیده شده‌اند، ۵۵ درصد مرد و ۴۵ درصد زن بوده‌اند. میانگین سنی پاسخگویان ۳۴/۶ سال و میانگین تحصیلی آنان ۹/۷ کلاس (دوره متوسطه) و از لحاظ وضع فعالیت ۴۶/۹ درصد شاغل ۹/۶ درصد بیکار ۴/۶ درصد بازنشسته ۱۲/۴ درصد محصل (دانش‌آموز و دانشجو) و ۲۶/۵ درصد خانه‌دار بوده‌اند. ۲۸/۴ درصد پاسخگویان مجرد و ۷۱/۶ درصد متأهل و از لحاظ قومی ۳۲/۸ درصد آنان آذری ۶/۶ درصد بلوچ ۲/۵ درصد ترکمن ۲/۵ درصد طالش ۵ درصد عرب ۱۷/۴ درصد فارس ۱۶/۸ درصد گُرد و ۱۶/۲ درصد نیز لُر بوده‌اند. به‌علاوه از لحاظ مذهبی ۷۸/۷ درصد پاسخگویان شیعه و ۲۱/۳ درصد سنی بوده‌اند. در این تحقیق، با تأکید بر اینکه "قومیت"^۱ یک پدیده فرهنگی - اجتماعی است و سرزهای آن نیز توسط نمادهای فرهنگی و اجتماعی معین می‌شود ۳۰ متغیر یا خصوصیت اجتماعی اقوام

مورد مطالعه قرار گرفته که در ذیل ابتدا تعریف این متغیرها ارائه می‌شود و سپس با ارائه نیمرخ^۱ اقوام هشتگانه بر روی خصوصیات مذکور، طبقه‌بندی آنها با استفاده از روش "تحلیل خوشه‌ای"^۲ انجام می‌گیرد.

تعریف متغیرهای مورد بررسی

تعریف عملیاتی یا نشانه‌های قابل مشاهده ۳۰ متغیر مورد بررسی به ترتیبی که در تحقیق تطبیقی اقوام مورد استفاده قرار گرفته، در جدول ۱ منعکس شده است.

جدول ۱ متغیرهای مورد بررسی و تعریف عملیاتی آنها

نام متغیر	تعریف عملیاتی متغیر
احساس هویت قومی	احساس وفاداری و تعلق خاطر به اجتماع قومی مثل احساس سربلندی و افتخار نسبت به نمادهای قومی همچون: زبان، مذهب، آداب و مناسک و مفاخر فرهنگی
احساس هویت ملی	احساس وفاداری و تعلق خاطر به اجتماع ملی مثل احساس سربلندی و افتخار نسبت به نمادهای همچون: زبان ملی (فارسی)، دین اسلام، آداب و مناسک ملی، مفاخر فرهنگی کشور، مردم و دولت ملی
احساس تعهد قومی	احساس وظیفه در پاسداری از اجتماع قومی مثل احساس مسئولیت نسبت به سرنوشت قوم، تلاش برای سربلندی و اعتلای قوم
احساس تعهد ملی	احساس وظیفه در پاسداری از اجتماع ملی مثل احساس مسئولیت نسبت به سرنوشت کشور، حمایت از تاریخ و فرهنگ ایرانی
قوم‌مداری	احساس فضیلت و برتری نسبت به سایر اقوام مثل برتری زبانی مناسکی و شخصیتی (هوش شجاعت منزلت و...)

ادامه جدول ۱ متغیرهای مورد بررسی و تعریف عملیاتی آنها

احساس عدالت اجتماعی	عدالت قومی	عقیده به عادلانه بودن توزیع امکانات در مناطق قومی مثل عادلانه بودن امکانات رفاهی، صنعتی و کشاورزی
	عدالت قانونی	اعتقاد به اینکه قوانین جاری کشور منصفانه وضع شده و حقوق افراد را تضمین می‌کند.
	عدالت قضایی	اعتقاد به اینکه قوانین جاری کشور در مورد همه به طور یکسان اجرا می‌شود.
	عدالت فرصتی	اعتقاد به اینکه پاداش‌ها و چیزهای باارزش اجتماعی مانند تحصیل ثروت و مقام براساس صلاحیت و شایستگی در جامعه توزیع می‌شود.
روابط درون قومی	اقتصادی	معامله و همکاری عضو هر قوم با دوستان، خویشان، همکاران و همسایگان خود.
	اجتماعی	دوستی و معاشرت عضو هر قوم با دوستان، خویشان، همکاران و همسایگان خود.
	فرهنگی	هم‌فکری و مشورت عضو هر قوم با دوستان، خویشان، همکاران و همسایگان خود.
	سیاسی	اختلاف و کدورت عضو هر قوم با دوستان، خویشان، همکاران و همسایگان خود.
روابط بین قومی	اقتصادی	معامله و همکاری عضو هر قوم با اعضای سایر اقوام.
	اجتماعی	دوستی و معاشرت عضو هر قوم با اعضای سایر اقوام.
	فرهنگی	هم‌فکری و مشورت عضو هر قوم با اعضای سایر اقوام.
	سیاسی	اختلاف و کدورت عضو هر قوم با اعضای سایر اقوام.
سوگیری‌های ارزشی	عام‌گرایی	ترجیح "هنجارهای عام" بر "هنجارهای خاص" مثل ترجیح "ضوابط و مقررات قانونی" بر "روابط دوستی و خویشاوندی" در یک موقعیت شغلی.
	جمع‌گرایی قومی	ترجیح "نفع قومی" بر "نفع فردی" مثل گذشت از مال و جان در راه اعتلا و سربلندی قوم خود.
	جمع‌گرایی ملی	جمع‌گرایی ملی ترجیح "نفع ملی" بر "نفع فردی" مثل گذشت از مال یا جان خود در راه اعتلا و سربلندی کشور.
	خشتی‌گرایی	ترجیح "عمل عقلانی" بر "عمل احساسی" در مواجهه با تحریکات ناگهانی مثل ترجیح مصالحه بر منازعه در یک تصادف رانندگی.
	سوگیری به سمت عمل	ترجیح "خصوصیات عمل" بر "خصوصیات عامل" مثل اولویت دادن به نظم دقت و کارایی افراد به جای تاکید بر خصوصیات قومی مذهبی یا خانوادگی آنها.

ادامه جدول ۱ متغیرهای مورد بررسی و تعریف عملیاتی آنها

هنجارهای ضمانت اجرا	تضمین‌های اجتماعی که افراد را به انجام یا ترک عملی در یک موقعیت معین وادار می‌سازد. این تضمین‌ها عمدتاً شامل 'تایید یا عدم تایید اجتماعی' (هنجار ترمیمی) یا 'عشق یا نفرت اجتماعی' (هنجار انتقامی) است.
احساس نزدیکی با سایر	احساس نزدیکی عضو هر قوم با اعضای سایر اقوام مثل آمادگی ذهنی برای وصلت، دوستی، همکاری، همسایگی و هم‌محله‌ای (همشهری) با آنها
آشنایی بین قومی	میزان آشنایی کلی عضو هر قوم با آداب و رسوم و فرهنگ سایر اقوام.
اعتماد درون قومی	اعتماد اعضای قوم به یکدیگر مثل اعتماد به دوستان، همکاران و خویشان.
اعتماد به نهادهای حکومتی	اعتماد به نهادها و سازمان‌های دولتی در سطح محلی مثل اعتماد به شهرداری، بانک‌ها، بیمارستان‌ها و پلیس و در سطح ملی نیز مانند اعتماد به مجلس شورای اسلامی، صداوسیما و شورای نگهبان و...
مدارای مذهبی	میزان تحمل عقاید مذهبی مختلف و قائل بودن حقانیت برای آنها مثل پذیرش اختلاف عقیده بین شیعه و سنی و قائل بودن حقانیت برای آنها.
اهمیت مشکلات درونی قومی	میزان اهمیت مشکلات اجتماعی هر قوم مثل بیکاری، گرانی، سرقت، اعتیاد و... برای اعضای آن قوم.
قانون‌پذیری	میزان پایبندی افراد به رعایت قوانین جاری کشور.

نیمرخ اقوام هشتگانه بر روی متغیرهای مورد بررسی

برای آگاهی از کم و کیف این خصوصیات در بین اقوام هشتگانه و درک مشابهت یا تفاوت بین آنان، میانگین متغیرهای مذکور در نزد پاسخگویان هر قوم به‌عنوان صفت آن قوم و میانگین متغیر در کل پاسخگویان به‌عنوان "صفت کلی اقوام" منظور شده و نیمرخ اقوام هشتگانه بر روی ۳۰ خصوصیت مذکور در جدول ۲ ارائه شد و برخورداری هر قوم از صفات مورد بررسی نیز به حسب مقیاس ۱۰ (حداقل صفت) تا ۱۰۰ (حداکثر صفت) مشخص گردید تا بدین وسیله اقوام مختلف، به سهولت با یکدیگر مقایسه شوند.

جدول ۲ خصوصیات فرهنگی اجتماعی اقوام هشتگانه کشور

ردیف	خصوصیات	میانگین کل	اندازه خصوصیات به حسب مقیاس ۱۰۰ تا ۰							
			آذری	بلوچ	ترکمن	طالش	عرب	فارس	کرد	لُر
۱	احساس هویت قومی	۸۲	۸۳	۸۶	۸۵	۸۵	۷۸	۸۲	۷۹	۸۰
۲	قوم‌مداری	۶۲	۶۶	۷۰	۶۳	۶۳	۵۴	۵۶	۵۹	۶۶
۳	احساس تعهد قومی	۸۳	۸۴	۸۹	۸۳	۸۸	۷۷	۸۲	۸۲	۸۵
۴	احساس هویت ملی	۸۶	۸۴	۸۹	۹۰	۸۹	۸۱	۸۵	۸۲	۸۸
۵	احساس تعهد ملی	۸۵	۸۴	۸۷	۸۸	۸۸	۷۹	۸۴	۸۳	۸۸
۶	احساس عدالت قومی	۴۰	۴۳	۴۰	۳۵	۴۲	۴۵	۵۰	۲۹	۳۴
۷	احساس عدالت قانونی	۵۳	۵۲	۵۷	۶۶	۵۵	۷۰	۵۰	۴۷	۵۴
۸	احساس عدالت قضایی	۴۶	۴۳	۴۷	۶۰	۵۶	۵۹	۴۳	۴۲	۵۲
۹	احساس عدالت فرصتی	۴۵	۴۴	۴۰	۵۳	۵۳	۶۳	۴۳	۴۰	۴۹
۱۰	رابطه اقتصادی (معیشتی) بین قومی	۶	۳	۱۲	۱۰	۱۰	۸	۵	۸	۶
۱۱	رابطه اجتماعی (عاطفی) بین قومی	۶	۴	۱۱	۶	۱۱	۹	۶	۸	۶
۱۲	رابطه فرهنگی (فکری) بین قومی	۵	۳	۷	۶	۱۰	۷	۴	۷	۶
۱۳	رابطه سیاسی (تعارضی) بین قومی	۱	۰/۵	۰	۰/۳	۱	۱	۱	۰/۵	۱
۱۴	آشنایی بین قومی	۲۱	۱۸	۲۶	۲۶	۲۶	۱۹	۱۸	۲۳	۱۸
۱۵	احساس نزدیکی با سایر اقوام	۴۶	۴۳	۶۰	۵۰	۴۸	۵۵	۴۱	۵۱	۴۴
۱۶	رابطه اقتصادی (معیشتی) درون قومی	۲۵	۱۴	۲۰	۳۶	۴۳	۲۱	۱۵	۲۶	۲۸
۱۷	رابطه اجتماعی (عاطفی) درون قومی	۴۶	۳۳	۴۵	۵۳	۵۵	۵۷	۳۱	۴۱	۴۹
۱۸	رابطه فرهنگی (فکری) درون قومی	۳۲	۲۴	۲۹	۳۷	۴۹	۳۵	۱۹	۳۰	۳۴
۱۹	رابطه سیاسی (تعارضی) درون قومی	۲	۱	۲	۰	۳	۳	۴	۳	۲
۲۰	اعتماد درون قومی	۴۶	۴۴	۵۹	۵۴	۵۴	۴۹	۴۴	۴۳	۴۸
۲۱	جمع‌گرایی قومی	۷۵	۷۴	۸۷	۷۶	۷۸	۷۱	۷۳	۷۱	۷۷

ادامه جدول ۲ خصوصیات فرهنگی اجتماعی اقوام هشتگانه کشور

۲۲	جمع‌گرایی ملی	۸۱	۷۹	۸۸	۸۴	۸۴	۸۳	۷۹	۷۸	۸۵
۲۳	خنثی‌گرایی عاطفی	۶۴	۶۵	۶۶	۶۹	۶۵	۶۵	۶۳	۶۱	۶۲
۲۴	عام‌گرایی	۶۴	۶۵	۶۰	۵۸	۷۴	۵۹	۶۲	۶۴	۶۸
۲۵	سوگیری به سمت عمل	۷۰	۶۴	۷۵	۷۶	۶۶	۷۱	۶۹	۶۸	۶۸
۲۶	هنجار ضمانت اجرا (ترمیمی) (۳)	۸۳	۸۵	۶۵	۹۲	۸۶	۷۲	۸۴	۸۴	۸۰
۲۷	مدارای مذهبی	۶۱	۵۹	۷۶	۷۳	۶۶	۵۶	۵۹	۶۵	۵۳
۲۸	اعتماد به نهادهای حکومتی	۵۷	۵۶	۵۴	۶۵	۶۱	۶۴	۵۰	۴۸	۵۵
۲۹	قانون‌پذیری	۷۱	۶۸	۶۶	۸۱	۸۳	۷۰	۷۱	۶۹	۸۰
۳۰	اهمیت مشکلات درون قومی	۶۲	۶۳	۶۶	۶۰	۵۴	۵۹	۶۳	۶۸	۶۷

تحلیل طبقه‌بندی اقوام هشتگانه کشور

طبقه‌بندی اقوام از لحاظ ۳۰ خصوصیت اجتماعی مذکور با استفاده از روش تحلیل خوشه‌ای^۱ که یکی از روش‌های رایج طبقه‌بندی می‌باشد، انجام شده است. براساس این روش اقوامی که از لحاظ مجموع خصوصیات مورد بررسی کمترین تفاوت یا بیشترین شباهت را با یکدیگر داشته باشند، در یک "خوشه"^۱ یا "دسته" قرار می‌گیرند. در تحلیل خوشه‌ای روش‌های مختلفی برای محاسبه تفاوت یا مشابهت موضوعات (در اینجا اقوام) وجود دارد. از جمله روش‌های رایج برای محاسبه تفاوت‌ها "مجذور فاصله اقلیدسی"^۲ است که براساس فرمول ذیل محاسبه می‌شود: (spss / pc + advanced statistics V2.0, B-86)

$$d^2(X, Y) = \sum (X_i - Y_i)^2$$

در فرمول مذکور X_i و Y_i خصوصیات مورد مقایسه در نزد X و Y هستند.

برای درک روشن‌تر از مفهوم "مجدور فاصله اقلیدسی" به‌طور مثال فاصله دو قوم الف و ب برحسب دو خصوصیت فرضی به شرح جدول ذیل محاسبه گردیده است:

جدول ۳

نام قوم	خصوصیات مورد مقایسه		مجدور فاصله اقلیدسی قوم الف و ب به حسب هویت قومی و ملی
	هویت قومی	هویت ملی	
قوم الف	۷۰	۷۵	$d^2 = (75-77)^2 + (70-75)^2 = 29$
قوم ب	۷۵	۷۷	

بر این مبنا فاصله یا تفاوت اقوام هشتگانه از لحاظ ۳۰ خصوصیت اجتماعی محاسبه و نتایج آن در جدول ۳ منعکس شده است. برای سهولت در نتیجه‌گیری، مجدور فواصل اقلیدسی اقوام نیز بر مبنای مقیاس ۰ تا ۱۰۰ مورد محاسبه قرار گرفته است. در این معنا، حداقل تفاوت دو قوم ۰ و حداکثر آن ۱۰۰ خواهد بود. در جدول مذکور، اعداد مندرج در محل تقاطع نام دو قوم به روشنی تفاوت یا تشابه آنها را در مجموع ۳۰ خصوصیت اجتماعی مورد مطالعه نشان می‌دهد. در زیر به نکات برجسته جدول ۳ اشاره می‌شود:

* حداقل تفاوت ۰ یا حداکثر شباهت از لحاظ ۳۰ خصوصیت اجتماعی مورد مطالعه بین "آذری‌ها و فارس‌ها" و حداکثر تفاوت ۱۰۰ یا حداقل شباهت بین "بلوچ‌ها و عرب‌ها" دیده می‌شود.

* به‌طور کلی آذری‌ها کمترین تفاوت ۰ را با فارس‌ها و بیشترین تفاوت ۸۴ را با طالش‌ها، بلوچ‌ها کمترین تفاوت ۵۱ را با ترکمن‌ها و بیشترین تفاوت ۱۰۰ را با عرب‌ها، ترکمن‌ها کمترین تفاوت ۳۷ را با طالش‌ها و بیشترین تفاوت ۸۲ را با فارس‌ها و گردها، طالش‌ها کمترین تفاوت ۳۷ را با ترکمن‌ها و بیشترین تفاوت ۹۰ را با گردها، عرب‌ها کمترین تفاوت ۵۳ را با لرها و بیشترین تفاوت ۱۰۰ را با بلوچ‌ها، فارس‌ها کمترین تفاوت ۰ را با آذری‌ها و بیشترین تفاوت ۹۲ را با طالش‌ها، گردها کمترین تفاوت ۲۰ را با فارس‌ها و بیشترین تفاوت ۹۰ را با طالش‌ها، لرها کمترین تفاوت ۲۴ را با آذری‌ها و بیشترین تفاوت ۶۳ را با بلوچ‌ها دارا هستند.

* چنانچه فاصله اقوام از یکدیگر بر روی یک صفحه با هشت نقطه ترسیم شود، در این صورت دو زوج از اقوام شامل "آذری - فارس" و "ترکمن - طالش" در کمترین فاصله از یکدیگر قرار می‌گیرند. در مورد سایر اقوام چنین وضعی صادق نیست. چنانکه مثلا بلوچ‌ها کمترین فاصله یا تفاوت را با ترکمن‌ها ۵۱ دارند درحالی‌که ترکمن‌ها کمترین فاصله یا تفاوت را با طالش‌ها ۳۷ دارند. به‌طورکلی در صفحه مذکور (فضای اجتماعی) شبیه‌ترین اقوام به یکدیگر اقوامی خواهند بود که در کمترین فاصله از یکدیگر قرار گرفته باشند.

جدول ۳ ماتریس تفاوت^۱ اقوام هم‌تکانه کشور (۴)

آذری	بلوچ	ترکمن	طالش	عرب	فارس	گُرد	لُر
۸۷	۷۷	۸۴	۶۴	۰	۲۸	۲۴	آذری
۸۷	۵۱	۶۸	۱۰۰	۹۰	۸۱	۶۳	بلوچ
۷۷	۵۱	۳۷	۶۴	۸۲	۸۲	۴۳	ترکمن
۸۴	۶۸	۳۷	۸۰	۹۲	۹۰	۳۸	طالش
۶۴	۱۰۰	۶۴	۸۰	۵۵	۵۸	۵۳	عرب
۰	۹۰	۸۲	۹۲	۵۵	۲۰	۲۸	فارس
۲۸	۸۱	۸۲	۹۰	۵۸	۲۰	۲۷	گُرد
۲۴	۶۳	۴۳	۳۸	۵۳	۲۸	۲۷	لُر

در مرحله بعدی تحلیل خوشه‌ای اقوامی که کمترین تفاوت (فاصله) را از لحاظ ۳۰ خصوصیت مورد بررسی با یکدیگر داشته باشند در یک خوشه عضویت پیدا می‌کنند. برای این منظور، ابتدا هر قوم معادل یک خوشه تلقی می‌شود و سپس عمل ترکیب خوشه‌ها انجام می‌گیرد. روش‌های مختلفی نیز برای ترکیب کردن خوشه‌ها وجود دارد که رایج‌ترین آنها "روش

وارد^۱ است که در مقاله حاضر مورد استفاده قرار گرفته است. (۵) تعداد خوشه‌ها نیز جنبه قراردادی دارد و متناسب با مقاصد عملی و کاربردی تعیین می‌گردد. خوشه‌بندی اقوام هشتگانه در شش حالت مختلف محاسبه و نتایج آن در جدول (۴) منعکس شده است. در جدول مذکور، هر یک از حالت‌های ششگانه شماره خوشه‌ای که هر قوم در آن عضویت پیدا کرده، در ستون مربوط مشخص شده است. سؤال مهمی که در اینجا مطرح می‌شود این است که از بین خوشه‌بندی‌های مختلف اقوام، کدام یک از دقت و اعتبار^۲ بیشتری برخوردار است؟ ضابطه اساسی در تشخیص اعتبار خوشه‌بندی اقوام، معنادار بودن^۳ تفاوت خوشه‌هاست. به بیان آماری، خوشه‌ها کمترین واریانس درون گروهی و بیشترین واریانس بین گروهی را دارا می‌باشند. در این معنا، اقوامی که در یک خوشه قرار می‌گیرند از یک سو می‌بایست کمترین تفاوت را با یکدیگر داشته باشند و از سوی دیگر، بیشترین تفاوت را با اقوامی داشته باشند که در سایر خوشه‌ها عضویت پیدا کرده‌اند. در شرایط مساوی (معتبر بودن چند نوع خوشه‌بندی) ملاک تشخیص اعتبار خوشه‌بندی "اصل صرفه‌جویی"^۴ یا کمتر بودن تعداد خوشه‌هاست. براین اساس و با استفاده از روش تحلیل واریانس (ANOVA) خوشه‌بندی اقوام هشتگانه در حالت‌های مختلف مورد ارزیابی قرار گرفته و نتایج زیر از آن حاصل شده است:

* از بین خوشه‌بندی‌های ششگانه اقوام، نتایج خوشه‌بندی در حالت‌های "دوتایی و سه‌تایی" از اعتبار و دقت بیشتری برخوردار است. عضویت اقوام در دو حالت مذکور به این شرح است:

- خوشه‌بندی دوتایی: در این حالت اقوام آذری عرب فارس گُرد و لُر در خوشه ۱ و اقوام بلوچ ترکمن و طالش در خوشه ۲ قرار می‌گیرند.

- خوشه‌بندی سه‌تایی: در این حالت اقوام آذری فارس گُرد و لُر در خوشه ۱، اقوام بلوچ ترکمن و طالش در خوشه ۲ و قوم عرب در خوشه ۳ قرار می‌گیرند.

- اما در شرایطی که هر دو خوشه‌بندی معتبر هستند، با توجه به اصل سادگی، خوشه‌بندی اقوام در حالت نخست (خوشه‌بندی دوتایی) مرجح و مقدم خواهد بود. براین اساس می‌توان

1- Ward's method

2- Validity

3- Significant

4- Parsimony

گفت که در بین اقوام هشتگانه، اقوام آذری، فارس، گُرد، لُر و عرب از حیث مجموع ۳۰ خصوصیت مورد بررسی، شبیه‌ترین اقوام به یکدیگر محسوب می‌شوند، در عین حال که بیشترین تفاوت را با سه قوم بلوچ، ترکمن و طالش دارند.

- نکته مشهود دیگر در طبقه‌بندی اقوام هشتگانه این است که اقوام آذری، فارس، گُرد و لُر در چهار حالت مختلف (خوشه‌بندی دو الی پنج تایی) در یک خوشه قرار می‌گیرند که این امر دلالت روشنی بر تشابه فرهنگی - اجتماعی اقوام مذکور دارد. همین معنا در مورد اقوام ترکمن و طالش نیز کم‌وبیش صادق است. اما در مورد دو قوم بلوچ و عرب وضعیت نسبتاً متفاوتی وجود دارد. هم‌چنان‌که بلوچ‌ها در خوشه‌بندی‌های جزئی‌تر به تدریج از خوشه ترکمن‌ها و طالش‌ها و عرب‌ها نیز از خوشه آذری‌ها و فارس‌ها فاصله می‌گیرند و این امر نیز تا حدی دلالت بر موقعیت سیال فرهنگی - اجتماعی دو قوم مذکور دارد.

جدول ۴ خوشه‌بندی اقوام هشتگانه بر مبنای ۳۰ خصوصیت اجتماعی (۶)

نام قوم	دو خوشه‌ای	سه خوشه‌ای	چهار خوشه‌ای	پنج خوشه‌ای	شش خوشه‌ای	هفت خوشه‌ای
آذری	۱	۱	۱	۱	۱	۱
بلوچ	۲	۲	۲	۲	۲	۲
ترکمن	۲	۲	۳	۳	۳	۳
طالش	۲	۲	۳	۴	۴	۴
عرب	۱	۳	۴	۵	۵	۵
فارس	۱	۱	۱	۱	۱	۱
گُرد	۱	۱	۱	۱	۶	۶
لُر	۱	۱	۱	۱	۶	۷

بحث و نتیجه‌گیری

گرچه جامعه ایران جامعه‌ای چند قومی است و هویت‌های قومی مختلفی در آن شکل گرفته است، اما مرزهای اجتماعی و فرهنگی اقوام تداخل زیادی با یکدیگر دارند. نتایج تحلیل طبقه‌بندی اقوام که براساس ۳۰ خصوصیت مهم اجتماعی انجام گرفته، به روشنی میزان شباهت آنها را با یکدیگر نشان می‌دهد. تحلیل مذکور نشان می‌دهد که حداکثر شباهت اجتماعی بین "آذری‌ها و فارس‌ها" و حداقل شباهت بین "بلوچ‌ها و عرب‌ها" وجود دارد. به‌طور کلی آذری‌ها بیشترین شباهت را با فارس‌ها و کمترین شباهت را با بلوچ‌ها و ترکمن‌ها و کمترین شباهت را با طالب‌ها و کمترین شباهت را با فارس‌ها و کردها، عرب‌ها بیشترین شباهت را با لرها و کمترین شباهت را با بلوچ‌ها، فارس‌ها بیشترین شباهت را با آذری‌ها و کمترین شباهت را با طالب‌ها، کردها بیشترین شباهت را با فارس‌ها و کمترین شباهت را با طالب‌ها و لرها بیشترین شباهت را با آذری‌ها و کمترین شباهت را با بلوچ‌ها دارا هستند.

بر مبنای تحلیل مذکور اقوام هشتگانه کشور را از حیث مشترکات اجتماعی می‌توان به دو دسته کلی و متمایز تقسیم نمود: در دسته اول اقوام بلوچ، ترکمن و طالب و در دسته دوم اقوام آذری، فارس، کرد، لر و عرب قرار می‌گیرند. اقوامی که در هر یک از این دو دسته قرار می‌گیرند، کمترین تفاوت (بیشترین شباهت) اجتماعی را با یکدیگر دارند که از این جهت برای هر دسته از آنها می‌توان هویت قومی مشترکی قایل شد. مشابهت‌های اجتماعی اقوام و تداخل مرزهای فرهنگی - اجتماعی آنان زمینه بسیار مثبتی برای تقویت همگرایی و تشکیل "اجتماع عام یا ملی" است.

منابع و یادداشت‌ها:

- ۱- تحقیق مذکور با عنوان "هویت‌های قومی و رابطه آن با هویت ملی در ایران" با مسئولیت آقای دکتر مسعود چلبی و همکاری نگارنده در فاصله سال‌های ۸-۱۳۷۶ برای وزارت کشور (معاونت امور اجتماعی و شوراهای) انجام پذیرفته است.
 - ۲- در تحقیق حاضر فارس‌ها به‌عنوان یک مرجع مقایسه برای سایر اقوام مورد مطالعه قرار گرفته‌اند.
 - ۳- آماره هنجار ضمانت اجرا درصد افرادی را نشان می‌دهد که هنجارهای ترمیمی را به‌عنوان ضمانت اجرا ترجیح می‌دهند.
 - ۴- جدول حاضر به‌صورت متقارن تنظیم شده و اعداد نیمه بالا و پایین قطر جدول یکسان بوده و یک معنا را می‌رساند.
 - ۵- براساس روش مذکور ابتدا میانگین همه متغیرها در هر قوم محاسبه و سپس مجذور فاصله اقلیدسی هر قوم به حساب میانگین متغیرها محاسبه می‌گردد. به‌دنبال آن، مجذور فواصل اقلیدسی اقوام یا یکدیگر جمع می‌شود. سپس در هر مرحله دو قومی که کمترین افزایش را در مجموع مجذورات فواصل درون خوشه‌ای ایجاد می‌کنند، با یکدیگر ترکیب می‌شوند (همان، ۳۳۳- B).
 - ۶- اعداد داخل جدول شماره خوشه‌هایی است که اقوام در آن عضویت دارند. به‌عنوان مثال در محل تقاطع نام آذری با ستون دوم (دو خوشه‌ای) عدد ۱ قرار گرفته و این بدان معناست که در حالت دو خوشه‌ای قوم آذری در خوشه ۱ قرار می‌گیرند.
- * مسعود چلبی و همکاران، هویت‌های قومی و رابطه آن با هویت ملی در ایران، تهران، وزارت کشور (معاونت امور اجتماعی و شوراهای)، ۱۳۸۰، جلد سوم.

پښتونستان د علومو او انساني مطالعاتو فریښکي
پرتال جامع علومو انساني